

Б. Р. Есімсейтов, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы құқық қорғау органдары академиясының әлеуметтік-гуманитарлық пәндер және кәсіби тілдік дайындық кафедрасының аға оқытушысы, филология ғылымдарының кандидаты, доцент

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДЕОНТОЛОГИЯ — КӘСІБИ ДЕОНТОЛОГИЯНЫҢ НЕГІЗІ

Аннотация. Мақалада педагогикалық деонтологияның зерттелу тарихынан бастап, педагогтың деонтологиялық қалпы сипатталады. Сонымен қатар, ведомствалық ЖОО-ғы педагог бейнесін оның деонтологиялық қасиеттері сөз болады.

Түйін сөздер: деонтология, педагогикалық деонтология, педагог, этика, мінез-құлқы, ұстаздық парызы, борыш, адамгершілік, ведомствалық ЖОО.

Деонтология ұзақ даму жолынан өтті. Оның тарихы драмалық оқиғалар мен фактілерге толы. «Деонтология» терминін алғаш Бентем адамгершілік теориясын тұтас ілім ретінде көрсету үшін енгізген. Джереми (Иеремия) Бентам (Jeremy Bentham) (1748 ж.-1832 ж.) — ағылшын философы, заңгер, Лондон университетінің негізін қалаушылардың бірі.

«Деонтология» ұғымы грек тілінен deon, ontos — қажетті, logos — сөз, мораль, адамгершілік туралы ғылымⁱ.

«Педагогика және психология сөздігінде» деонтология «(грек. deontos - міндетті және ... логия) – 1) борыш пен борышкер проблемасын қарастыратын әдептану бөлімі»ⁱⁱ.

Қарастырылып отырған мәселенің теориялық, әдіснамалық негізін жасауға ұлы ұстаздар А. Құнанбаев, Ш. Уәлиханов; қоғам қайраткерлері Ж. Аймауытов, Ы. Алтынсарин, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М. Жұмабаев және т. б. болған. Сонымен қатар жаңа заман ғалымдары Қ. Бөлеев, Ғ. Кертаева, Ж. Наурызбай еңбектері де зерттеу жұмысының теориялық негізін құрады.

Кәсіби деонтология қызметтің жалпы біріккен қағидаларын, моральдық және қоғамдық идеалдарын зерттейді. Деонтологияның тар мағынасында дәрігерлердің, заңгерлердің, педагогтардың, соттың, полицейлердің т. б. кәсіби міндеттерін, этикетін т. с. с. сақтай отырып кәсіби тиімділігін арттыруды мақсат ететін кәсіби этиканы атайды.

Кәсіби деонтология — пәнаралық ғылым, қолданбалы этика және әлеуметтану моральдарының бөлігі, кәсіби парызын, талаптарын, міндеттері мен қарым-қатынаста өзін-өзі ұстау мәселелерін қарастырады.

Деонтология медицина, сот, полиция, психология т. б. бағыттарда да қарастырылып жүргендігін де айта кеткен жөн.

Педагогикалық деонтологияның мәселелері бойынша отандық бірқатар ғалымдар айналысып, ұлттық дәстүр мен әскери-патриоттық тәрбие, адамгершілік бағытында Е. Жуманкулова, А. Кудерина, Р. Айтжанова, К. Әбілғазиев, Ғ. Базарғалиев, Е. Жұматаева, С. Иманбаева, Ш. Мұхтарова, Қ. Сарбасова, Р. Төлеубекова, С. Қалиев, С. Ұзақбаева және т. б. зерттеулер жүргізді.

Сонымен, осы бағытта соңғы жылдары жазылған ғылыми еңбектің авторы, Қазақстанда педагогикалық деонтология ілімінің негізін қалаушылардың бірі — педагогика ғылымдарының докторы, профессор Ғ. Кертаева өзінің ғылыми еңбектерінде «біз деонтологияны «адам-адам» жүйесіне қызмет ететін мамандардың парызына адалдығы мен кәсібіне сәйкес саналы әдеп және құқықтық ұстанымдар мен ережелер кешені» деп тұжырымдай келе, «педагогикалық деонтология — ұстаздың кәсіби парызына сәйкес мінез-құлқы туралы ғылым» деген анықтама бере отырып, бұл ұғымдардың педагогикалық негізін қалағанⁱⁱⁱ.

Педагогикалық деонтология — педагогикалық этиканың жеке мамандыққа тән моральдың ұстанымдары мен қағидаларын, ерекшеліктерін қарастыратын бөлігі. Педагогикалық мамандықтың бірнеше түрі болуына, олардың міндеттері мен еңбек жағдайларының айырмашылығына байланысты деонтологиялық талаптардың да

өзгешеліктері бар. Сол себепті педагогикалық этиканың жалпы ұстанымдары мен ережелерінің мазмұндары өзгеріп, деонтологиялық талаптар адамгершіліктік ережелер аталып, түрленіп, белгілі бір педагогикалық қызмет аясында практикалық іс-әрекетті реттеуші рөл атқарады. Педагогикалық этика педагогика, психология, философия ғылымдарының түйісуінен туған ғылым. Яғни педагогикалық кәсіптің өзіндік моралі, этикасы, деонтологиясы бар.

Оқытушының кәсіби-адамгершілік сана-сезімін қалыптастыруды педагогикалық этика негіздерінен бастаған жөн. Педагогикалық деонтологияның педагогикалық этиканың негіздеріне сүйенетіні белгілі. Бұл — мораль, этика, деонтология ұғымдарының өзара қатынасы. «Ойымызды түйіндесек, педагогикалық деонтология — ұстаздық парыз туралы ғылым, ұстаздың іс-әрекетінің саналы, адамгершілік компоненті. Педагогикалық деонтологияға мұғалімнің парызына деген адалдығы мен кәсібіне сәйкес саналы әдеп, құқықтық ұстанымдар мен ережелер кешені жатады»^{iv}.

Педагог — тәрбие және оқу процестерін кәсіби тұрғыдан игерген тұлға. Педагогикалық деонтология — осы тұлғаның кәсіби парыздылығына негізделген мінез-құлқы туралы ілім.

Педагогтың мінез-құлқы кәсіби ойлау мәдениетімен, өз қызметін ғылыми тұрғыда ұйымдастыра алу қабілеттілігімен, өз іс-әрекетін сыни тұрғыда бағалауымен, өз мүмкіндіктеріне талдау жасауымен, дұрыс шешім қабылдауымен, ұжымда тыңдаушылармен, әріптестермен жағымды психологиялық жағдай жасай білуімен және т. б. көрінеді.

Педагогтың мінез-құлқы қандай деген сауалға идеялары ғасырлар өткен сайын айшықтанып, дамып келе жатқан өшпес есімдердің иелері — Конфуций, Платон, Әл-Фараби, Шоқан, Ыбырай, Абай нақты өміршең тұжырымдар жасады. Осы еңбектер педагогикалық деонтологияның теориялық негіздерін салуға септігін тигізді.

Педагогикалық мәселелерді қарастырған философ Әл-Фарабидің тұлғаны тәрбиелеу үшін «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім — адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі» деген ұстанымын, Ы. Алтынсариннің «Халық мектептері үшін ең керектісі — оқытушы. Тамаша жақсы педагогика құралдары да, ең жақсы өкімет бұйрықтары да, әбден мұқият түрде жүргізілген инспекторлар бақылауы да оқытушыға тең келе алмайды. Сондықтан да мен жақсы оқытушыны дүниедегі заттың бәрінен де қымбат көремін» деген пайымдаулары толықтырды^v.

Абай: «Ақырын жүріп анық бас, еңбегің кетпес далаға. Ұстаздық еткен жалықпас, үйретуден балаға» деген өлең жолдарынан, педагог үшін кәсіби шеберлікке жету бір сәтте қалыптасатын дүние еместігін, өмір бойы ізденушілік жолда болу керектігін талап етуді толық аңғарғанда ғана тиімді нәтижеге жетуге болатындығын аңғартады^{vi}.

Бүгінгі педагогқа қандай талап қойылады, қазіргі жаңа қоғам оның кәсіби шеберлігінен, мінез-құлқынан т. б. қандай ерекшеліктерді көргісі келеді? Жоғарыда сипатталған ұлылар жасаған «Ұстаз бейнесі» бүгінгі педагог бейнесінде бар ма? деген сауалдарға жауап іздеу өз саласында педагог-маман дайындайтын әрбір ЖОО басты міндеті. Сонымен бірге педагогикалық деонтология міндеттеріне педагогтың кәсіби мінез-құлқының алғышарттарын қарастыру, кәсіби қызмет үдерісі кезінде пайда болған жағымсыз факторларды жою тәсілдері, моральдық және кәсіби-маңызды қатынастарды жете түсінудің белсенділігін ояту мен ынталандыру бағытындағы іс-шараларды айқындау, тұлғаның деонтологиялық қасиеттерін тәрбиелеу, оқытушының алдын ала қалыптасқан кәсіби қызмет ұстанымдарының мәнін айқындауды, педагогикалық мамандықтың беделін жоғарылатуды зерттеу жатады.

Жоғарыда аты аталған отандық ғалымдардың ғылыми еңбектерінде педагогикалық деонтологияның негізгі міндеттері, қызметі, ұстанымдары, талаптары анықталып, сипатталған. Ендігі кезекте теориялық бағытта зерделенген, зерттелген мәселені тәжірибеде қолданысқа ендіру. Яғни, деонтологиялық ұғымдар жүйесін кеңінен қарастырып, болашақ

педагогтардың бойында деонтологиялық нышандарды қалыптастыруға айтарлықтай көңіл бөлу керек.

Педагогикалық деонтологияның ұстанымдары — бұл педагогтың кәсіби әрекетінде басшылыққа алатын, парыздылық ұғымына негізделген жетекші идея, іс-әрекетті реттеуші талаптар.

Сонымен, педагогиканың көптен бері топталып айтылып келе жатқан этикалық мәселелері қазіргі заман талаптарына сай педагогикалық деонтология деп қайта мазмұндалуына себеп соңғы кезде білім беру жүйесіндегі құндылықтардың өзгеруі болса, ол өз кезегінде ғалымдарды педагогикалық әдеп және педагогикалық деонтология мәселелері жөнінде тереңнен ойлануға итермеледі.

Педагогикалық деонтология туралы зерттеулер болғанымен, түбегейлі жан-жақты салалық бағыттағы ғылыми еңбектер әлі де аз. Деонтологияның дербес қағидалары, нормативтері, ережелері әрбір мамандық ерекшелігімен одан әрі де анықтала түсері сөзсіз.

Әсіресе ведомствалық ЖОО-ғы педагог бейнесін оның деонтологиялық қасиеттерін анықтауда әрине олардың өзіндік кәсіби мінез-құлқының алғышарттарын, кәсіби қызмет ұстанымдарын жете түсіну қажет. Ведомствалық ЖОО-ғы педагог белгілі бір құқық қорғау органының қызметкері. Лауазымдық қызмет педагог парызын одан да күшейте түседі. Бұл дегеніңіз, ведомствалық ЖОО-ғы педагогтың деонтологиялық ұстанымының, модальдық талабының, тәлім-тәрбиесінің, деонтологиялық дайындығы мен сана-сезімінің жауапкершілігі екі еселенеді.

Яғни оқытушы тыңдаушысына білім беріп қана қоймай, сонымен қатар болашақ офицерді тәрбиелеп шығаруға борышты. Педагог өзінің педагогикалық парыздылық арының негізінде болашақ офицердің моральдық барометрін қалыптастыру үшін еңбектенеді.

Өкінішке орай біздің ЖОО бітірген тыңдаушыларымыздың қызмет барысында неше түрлі жағымсыз қылықтарға барып, әкімшілік, қылмыстық жазаларға тартылып жатқандығы туралы ақпарат естігенде «дұрыс тәрбие бере алмадым ба немесе осы мәселені оқу процесінде қалт жібергенімді қарашы» деген еріксіз өкініш, өз-өзінді кінәлау орын алады. Сондықтан оқытушының моральдық барометрі — педагогикалық парыздылық ары. Оқытушының қолында нәтиже өлшеуіші жоқ. Ол күнделікті сабақта тыңдаушыға Абайдың «Пайда ойлама, ар ойла, талап қыл артық білуге» деген тұжырымы мәнделес адамгершілік, ар-намыс, мораль тақырыбында тәрбиелегенімен, оның тәжірибедегі қолданысы туралы бейхабар. Сол себепті педагогикалық қызмет қағидаларын заң саласынан гөрі педагогикалық деонтология бағытында қарастыру тиімді болмақ. Олай деуге мемлекеттік қызметкерлердің қарым-қатынасын бақылаудың басты амалы ретінде тиімді қолданылып келе жатқан — құқық, яғни үкімет тарапынан анықталатын, адамдардың жүріс-тұрысындағы құқықтық ережелер. Бұл қызметкерлердің заң ретінде қабылданған ықтияры, елде, қоғамға және оның мүшелеріне зиян келтіретін тәртіпке, мінез-құлыққа тосқауыл қояды. Бірақ заң қандай қатал болса да, адамдар арасындағы қарым-қатынасты толық қамти алмайды. Әрбір айтылған сөз бен істелінген іске заңды бақылау жүргізу мүмкін емес. Сонымен адамгершілікті-этикалық сана-сезімсіз, моральсыз ешқандай заң, аталмыш қарым-қатынасты бақылаулар, Құқық қорғау қызметкерлерінің арасындағы қарым-қатынасты дұрыс жолға қоя алмайды.

Бүгінде Педагогтардың алдында болашақ офицердің қарым-қатынасын тек бір жақты бақылайтын жүріс-тұрысындағы құқықтық ережелермен қоса олардың деонтологиялық сана-сезімін, деонтологиялық кредосын, деонтологиялық әлеуетін қалыптастыратын адами қарым-қатынастың негізін орнату мақсаты тұр. Ол үшін, әрине, болашақ маманның тәрбиесімен тікелей айналысатын оқытушының деонтологиялық әлеуеті жоғары, деонтологиялық тұғыры берік болуы шарт. Әрбір педагог осы бағытта кәсіби түрде дамуға талпынуы керек.

-
- ⁱ Михельсон А. Д. Объяснение 25000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с означением их корней. — М., 1865.
- ⁱⁱ Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Педагогика және психология / Жалпы редакциясын басқарған – педагогика ғылымдарының докторы, профессор А. Қ. Құсайынов — Алматы, 2002.
- ⁱⁱⁱ Кертаева Ғ. М. Ұстаз қызметіндегі педагогикалық деонтология: Монография. — Алматы, 2002.
- ^{iv} Кертаева Ғ. М. Педагогикалық деонтология негіздері: Оқу құралы. — Павлодар, 2011.
- ^v Алтынсарин Ы. Мұсылманшалықтың тұтқасы. — Алматы, 1991.
- ^{vi} Құнанбаев А. Таңдамалы шығармалары. — Алматы, 1952.

РЕЗЮМЕ

В статье описано деонтологическое состояние педагога, начиная с истории исследования педагогической деонтологии.

RESUME

The teacher's deontological condition and history of research of pedagogical deontology are considered in the article.